

Etos Konstytucji 3 Maja 1791 r. w stosunkach polsko-litewskich

Wprowadzenie

Idea niepodległego państwa opartego na wartościach zawartych w treści Konstytucji 3 Maja 1791 r. przetrwała okres zaborów, kiedy Polska nie istniała formalnie jako państwo. Naród, pozbawiony terytorium i praw obywatelskich, był jednocześnie katalizatorem zrywów i swoistym *constans*, dzięki któremu po 1918 r. urzeczywistniły się dążenia przodków. Budowanie państwowości praktycznie od podstaw, pomimo bogatych tradycji przedzoborowych, których zwieńczeniem była Konstytucja 3 Maja, stało się niezwykle trudnym wyzwaniem. Niekorzystne dla Polski postanowienia traktatu wersalskiego, w wyniku których zmagania w walce o granice, naznaczone wojną polsko-bolszewicką i plebiscytami, nie osłabiły siły determinacji ojców niepodległości Polski. Andrzej Paczkowski stwierdził: *Proces wytyczania granic i kreowania nowoczesnego państwa trwał do uchwalenia przez Sejm Ustawodawczy Konstytucji (17 marca 1921) i podpisania traktatu pokojowego z bolszewicką Rosją (18 marca 1921). Trzy powstania na Śląsku, wojna z Ukraińcami w Galicji Wschodniej, powstanie w Wielkopolsce, starcia z Czechosłowacją i Litwą, a przede wszystkim wojna z „czerwoną” Rosją konsolidowały Polaków, a w niektórych momentach sprzyjały zawieszeniu konfliktów wewnętrznych².*

Rozpatrując kwestię etosu Konstytucji 3 Maja 1791 r., należy wskazać na fakt o Zaręczeniu Wzajemnym Obojga Narodów w postaci szczegółowych przepisów wykonawczych do Konstytucji 3 Maja, które zostały uchwalone 20 października 1791 r. przez Sejm Czteroletni. Przepisy te odwoływały się do związku Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego³. Ten istotny historycznie moment jest mocniej

¹ <https://orcid.org/0000-0002-6672-6504>

² Paczkowski Andrzej, *Od I do II wojny światowej*, [w:] *Polska. Eseje o stuleciu*, red. Michał Kleiber, Olszanica 2018, s. 29.

³ Burszta Wojciech Józef, *Naród a społeczeństwo – Polacy i inni*, [w:] *Polska. Eseje o stuleciu*, red. Michał Kleiber, Olszanica 2018, s. 158. Wielonarodowościowa monarchia

eksponowany w historiografii i polityce litewskiej niż podpisanie Konstytucji 3 Maja. Podwaliny pod przyszły akt konstytucyjny stworzyła unia lubelska z 1569 r., łącząc dwa narody – polski i litewski – w zróżnicowaną politycznie, społecznie i kulturowo Rzeczpospolitą Obojga Narodów⁴. Choć oba te narody w odmienny sposób postrzegają wkład unii lubelskiej, a etos Konstytucji 3 Maja 1791 r. jest istotny głównie dla Polaków, natomiast Litwini dopiero współcześnie zaczynają rozumieć i dostrzegać jego wagę, dla potomnych może to stanowić rodzaj testamentu niepodległości. Dorobek Konstytucji 3 Maja pozwolił społeczeństwu polskiemu odzyskać wiarę w wartość polskiej spuścizny politycznej i zarazem dał siłę do przetrwania w niewoli.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. władze II Rzeczypospolitej Polskiej (RP) uznały, że jeden z twórców Konstytucji 3 Maja 1791 r. – Stanisław August Poniatowski zasługuje jedynie na skromne miejsce pochówku w kościele parafialnym w Wołczynie pod Brześciem Litewskim, miejscu urodzenia króla, dokąd w 1938 r. przewieziono trumnę z Petersburga. Patrząc przez pryzmat kolejnych wydarzeń po uchwaleniu Konstytucji 3 Maja, wizerunek króla zyskał cechy negatywne. Dopiero w 1990 r. szczątki króla sprowadzono do Warszawy⁵. Można przyjąć twierdzenie, że Stanisław August Poniatowski miał na względzie nie tylko los obywateli i całej ówczesnej Rzeczypospolitej, ale także starał się uczynić z Warszawy miasto na miarę innych europejskich stolic. Podejmował starania, aby umocnić tożsamość narodową Polaków pomimo

Jagiellonów przekształcona w Rzeczpospolitą Obojga Narodów (RON) przetrwała, pomimo licznych trudności i napięć etnicznych, do 1795 r., czyli do upadku I Rzeczypospolitej. Rzeczpospolitą Obojga Narodów zamieszkiwało 8 mln. mieszkańców, w której ludność etnicznie polska stanowiła ok. 40% zaludnienia, zaś pozostałe 60% stanowili w różnych proporcjach: Litwini, Rusini, Niemcy, Żydzi, Łotysze, Ormianie, Tatarzy, a nawet Szkoci. Była to zatem mozaika wielokulturowa.

⁴ Zob. nazwa własna, czyli Rzeczpospolita Obojga Narodów, pojawiła się dopiero w oficjalnym dokumencie w 1791 r. Spuścizna unii lubelskiej jest odmiennie oceniana przez oba narody. Polacy postrzegają ten okres z sentymentem, w którym RON jawi się jako silne państwo. Natomiast dla Litwinów było to państwo z niewydolnym aparatem władzy, które działało na ich szkodę, Tatarenko Agata, *Unia lubelska w pamięci kulturowej: spór i dialog*, [w:] *Stosunki Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą 450 lat po unii lubelskiej*, red. Tomasz Stępniewski, Beata Surmacz, Lublin 2019, s. 37, 42–43.

⁵ Łojek Jerzy, *Stanisław August z dzisiejszej perspektywy*, [w:] *Wokół sporów i polemik*, red. tegoż, Lublin 1991, s. 181.

niesprzyjających uwarunkowań społeczno-politycznych⁶. A zatem nasuwa się pytanie, jak wyglądałaby RP, gdyby nie starania króla i jego wysiłki na rzecz uchwalenia pierwszej w Europie nowoczesnej konstytucji? Czy spuścizna Konstytucji 3 Maja 1791 r. stanowiła podstawę do budowania państwowości opartej na zasadach demokratycznych?

Determinanty stosunków polsko-litewskich

Wyjątkowość monarchii Jagiellonów, którą po unii lubelskiej przekształcono w Rzeczpospolitą Obojga Narodów, a w rzeczywistości wielu narodów, polegała na umiejętności utrzymania istnienia tego wielokulturowego tworu. Pod zaborami często odwoływano się do epoki jagiellońskiej, która dla narodu polskiego była wzorem przynależności państwowej⁷. Przed II wojną światową, w 1937 r., publicysta dwutygodnika „Bunt Młodych” (w tymże roku przemianowanym na „Politykę”) Adolf Bocheński nawiązywał w swoich rozważaniach do idei jagiellońskiej. Otóż wyjaśniał, że publicyści polscy przez ideę jagiellońską rozumieją możliwość powtórzenia się procesu asymilacyjnego poprzednich wieków; asymilacji, która dotyczy mniejszości narodowych, głównie ukraińskiej, litewskiej, białoruskiej⁸. Bocheński pisał, że „źródłem tej iluzji jest przeświadczenie o wyższości Polski nad innymi, mniejszymi narodami Europy Wschodniej”⁹. Przyznawał on, że poprzez odebranie tym narodom, czyli Litwinom i Ukraińcom, ich szlachty w poprzednich wiekach Polska stała się narodem wyższym od nich, niewątpliwie bardziej „pańskim”. Podkreślał, że pomimo tego Polacy nie zyskali żadnych atutów do skutecznego przeprowadzenia na nowo wspomnianej asymilacji narodowej. Ponadto dodawał w swoich refleksjach, iż posługiwanie się terminem

⁶ Por. Zahorski Andrzej, *Warszawa za Sasów i Stanisława Augusta*, Warszawa 1970, s. 50–55.

⁷ W XVII w. planowano przekształcić RON w Unię Polityczną Trzech Narodów, Polskiego, Litewskiego i Ruskiego (Ukraińskiego). Burszta Wojciech Józef, *Naród a społeczeństwo...*, dz. cyt., s. 159.

⁸ Warto w tym miejscu dokonać rozróżnienia między asymilacją a integracją. Otóż asymilacja, w odróżnieniu od integracji, prowadzi, zwłaszcza w dłuższych okresach, do głębokich przemian tożsamości narodowej.

⁹ Bocheński Adolf, *Aktualność idei jagiellońskiej*, „Bunt Młodych”, 1937, nr 2 (116), 25 I.

„idea jagiellońska” ożywia i odnawia nadzieje na powtórzenie tych procesów, które we własnym interesie Polska powinna odrzucić jako „zupełne mrzonki”. Bocheński twierdził, że należy zapomnieć o możliwościach asymilowania narodów sąsiadujących z Polską i zrozumieć, że „ani Litwini, ani Ukraińcy, ani Białorusini nie mają najmniejszej ochoty zostać Polakami – i uszanujmy tę ich wolę”¹⁰. Był zdania, że jeżeli Polacy mają mieć jakąś ideę, to niech to będzie „nienarzucanie nikomu żadnych idei”, lecz pozostawienie narodom pełnej możliwości zbudowania własnego życia narodowego. Głęboka zasada: „Nic o nich bez nich”, wraz ze zrozumieniem, iż w interesie Polski jest utworzenie w naszym pobliżu maksymalnej ilości organizmów państwowych, powinna być wytyczną. Konstatował, że nie ma nic wspólnego pomiędzy ofensywą polityczną a narzucaniem innym narodom własnych koncepcji kulturalnych. W dalszych rozważaniach stwierdzał, że im mniej Polska będzie zaborcza kulturalnie, tym większe będą możliwości realizacji naszych celów politycznych. Według niego dążenie do zapanowania nad sąsiednimi narodami i narzucanie im asymilacji drogą *ad hoc* tworzonych idei, w tym idei jagiellońskiej, czyni z Polski „marną karykaturę imperializmu rosyjskiego i niemieckiego”¹¹. W koncepcjach dotyczących stosunków polsko-litewskich Bocheński twierdził, iż „zasada poszanowania mniejszych narodów jest nie tylko postulatem polskiej racji stanu, jest ona również imperatywem natury moralnej”. Stwierdził, że „Jeśli pragniemy, żeby małe państwa i małe narody uważały nas za puklerz przed imperializmem niemieckim i rosyjskim, musimy najpierw udowodnić, że potrafimy żyjącym z nami pod jednym dachem państwowym narodom, dać pełny rozwój kulturalny, polityczny i gospodarczy”¹². Polska w okresie międzywojennym była państwem wielonarodowym i niejednorodnym wyznaniowo. Kwestie mniejszościowe pojawiały się nie tylko na łamach czasopism, ale niekiedy były przyczyną antagonizmów w ówczesnym społeczeństwie polskim.

O negatywnym stosunku mniejszości litewskiej do władz w okresie II RP zdecydowały m.in. następujące wydarzenia: przyłączenie Wileńszczyzny przez wojska generała Lucjana Żeligowskiego jesienią 1920 r.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Habielski Rafał, Jaruzelski Jerzy, *Zamiary, przestrogi, nadzieje. Wybór publicystyki „Bunt Młodych”, „Polityka”, 1931–1939*, Lublin 2008, s. 340–341.

¹² Bocheński Adam, *Polski imperializm ideowy*, „Polityka”, 1938, nr 3 (148), 20 II.

oraz ultimatum polskie z 17 marca 1938 r.¹³ Zdaniem Tomasza Browarka wspomniane zjawiska stały się przyczynkiem do wytworzenia swoistego stanu wrogości pomiędzy państwem litewskim a RP oraz miały bezpośredni wpływ na sytuację mniejszości litewskiej w Polsce oraz mniejszości polskiej na Litwie. Istotne zmiany w polityce władz polskich wobec mniejszości narodowych nastąpiły dopiero po śmierci Józefa Piłsudskiego, tj. w 1935 r., kiedy to zrezygnowano z polityki asymilacji państwowej propagowanej przez Marszałka na rzecz idei konsolidacji narodowej i programu umacniania polskości¹⁴.

Kolejnym wyzwaniem dla państwowości polskiej była okupacja niemiecka i radziecka, w wyniku której ludność została zdziesiątkowana. Do głównych czynników ówczesnej zmiany należał niewątpliwie Holocaust i przesunięcie granicy na zachód, ale także przesiedlenia, deportacje. Po II wojnie światowej po raz kolejny obce mocarstwa zadecydowały o kształcie terytorialnym Polski. Był to rodzaj zmiany przymusowej, która została poprzedzona sowiecką okupacją wschodnich ziem RP¹⁵. Konstatując, możliwy był zwrot w stosunkach polsko-litewskich i nawiązanie przyjaznych relacji między obu państwami, bazując na wspólnych doświadczeniach historycznych. Należy dodać, że poprawne stosunki były i są niezbędne nie tylko z punktu widzenia polskiej racji stanu i związania sojuszu na wypadek zmian geopolitycznych, ale także z uwagi na ogólną politykę państwa polskiego w stosunku do ententy bałtyckiej¹⁶. Wspominany wyżej Adolf Bocheński w kwestii polityki zagranicznej sformułował niepodważalną koncepcję, której przekaz jest nadal aktualny, a brzmi następująco: *Musimy przygotować się do aktywniejszej polityki na wschodzie. Do tego potrzebna jest szeroko pomyślana polityka*

¹³ Vyšniauskas Gintautas, *O niektórych źródłach historycznych konfliktów*, [w:] *Polska–Litwa. Historia i kultura*, red. Jan Miziński, Jerzy Świąch, Lublin 1994, s. 63.

¹⁴ Browarek Tomasz, *Uwarunkowania polityki etnicznej państwa polskiego po 1989 roku*, Lublin 2018, s. 217–218, 223.

¹⁵ Zdaniem Andrzeja Mencwela: „Rozum historyczny nakazywał jednak przyjęcie jej jako własnowolnej, czego znakomitym przykładem jest decyzja emigracyjnej ekipy „Kultury” paryskiej z 1952 roku, z Jerzym Giedroyciem na czele: uznała ona samorzutnie powojenne zmiany terytorialne wraz z prawem Ukrainy, Litwy, Białorusi do państwowej niepodległości”, zob. Mencwel Andrzej, *Tożsamość narodowa – napięcia i sprzeczności*, [w:] *Polska. Eseje o stuleciu*, red. Michał Kleiber, Olszanica 2018, s. 166. Por. Giedroyc Jerzy, *Autobiografia na cztery ręce*, Warszawa 1994, s. 63.

¹⁶ Habielski Rafał, Jaruzelski Jerzy, *Zamiary, przestrogi, nadzieje...*, dz. cyt., s. 419.

wewnętrzna oparta na Wielkiej Idei współdziałania małych i średnich narodów środkowej i wschodniej Europy przeciw zagrażającym im wielkim imperializmom. Współdziałania opartego na wzajemnym poszanowaniu dla kultur i odrębności narodowych¹⁷.

W pierwszych latach transformacji ustrojowej w Polsce, tj. po 1989 r., dominowało pozytywne przekonanie, że mimo represyjnej polityki władz komunistycznych oraz imperialnych posunięć Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) udało się zachować tożsamość narodową, kulturową, to nowo powstałe państwo polskie – III RP sprostą wyzwaniom i zapewni bezpieczeństwo obywatelom pod każdym względem. Jednak ponowna relokacja geopolityczna w kręgu kultury europejskiej wywołała szereg kontrowersji i obaw. Pojawiło się poczucie zagrożenia tożsamości, które artykułowano najczęściej na łamach publicystyki ruchu narodowego i konserwatywnego¹⁸.

Niewątpliwie traktat polsko-litewski o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy podpisany 26 kwietnia 1994 r. stanowił istotny przełom w procesie ewolucji wzajemnych relacji. Zawarte w nim postanowienia o poszanowaniu suwerenności i integralności terytorialnej, zakaz agresji zbrojnej, zakaz ingerencji w sprawy wewnętrzne, zobowiązanie do pokojowego rozwiązywania sporów, potwierdzona wola obu państw do rozszerzania współpracy międzynarodowej i transgranicznej wpłynęły korzystnie na sposób postrzegania i ocenę obu państw w instytucjach europejskich (Dz. U. 1995 nr 15 poz. 71)¹⁹. W Polsce najważniejszym aktem, w którym regulowane są prawa mniejszości narodowych i etnicznych, jest Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78,

¹⁷ Bocheński Adolf, *Bilans 1938 r. w polityce zagranicznej*, „Polityka”, 1938, nr 1 (175), 10 I.

¹⁸ Strutyński Maciej, *Religia i naród. Inspiracje katolickie w meslu ruchu narodowego we współczesnej Polsce 1989–2001*, Kraków 2006, s. 388. Znany amerykański politolog Samuel Phillips Huntington w jednej ze swoich prac napisał, że „w świecie (...) po zakończeniu zimnej wojny, flagi bardzo się liczą, to samo dotyczy innych symboli, takich jak krzyże, półksiężycy, a nawet nakrycia głowy. Liczy się bowiem kultura, kulturowa tożsamość jest tym, co dla większości ludzi ma najważniejsze znaczenie. Ludzie odkrywają nowe tożsamości będące często starymi, maszerują pod nowymi (nieraz starymi) sztandarami, wywołują wojny z nowymi też niejednokrotnie starymi wrogami”, zob. Huntington Samuel Phillips, *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 1997, s. 13.

¹⁹ Litwa–Polska. Traktat o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy. Wilno. 1994.04.26, <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1995-15-71,16796579.html> [dost.: 20.11.2021].

poz. 483) oraz *Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych i języku regionalnym* z 6 stycznia 2005 r. (Dz. U. 2005 nr 17, poz.141).

Przyjmowane w latach 1991–1997 liczne deklaracje, oświadczenia wspierane były powoływaniem wspólnych organów decyzyjnych i doradczych. Taki charakter miała Rada ds. Współpracy między Polską i Litwą, zwołana w celu koordynacji starań o członkostwo w Unii Europejskiej (UE) i Sojuszu Północnoatlantyckiego (NATO) oraz prowadzenia wspólnych działań służących poprawie wzajemnego bezpieczeństwa i ochronie granic. Kolejne organy – to Komitet Konsultacyjny Prezydentów Polski i Litwy oraz Polsko-Litewskie Zgromadzenie Poselskie, które w intencji twórców miało stanowić nową jakość w procesie kształtowania stosunków dwustronnych²⁰.

Okres 1989–1998 w stosunkach polsko-litewskich oznaczał poszukiwanie rozwiązań, których efektem stało się strategiczne partnerstwo dla obu państw. Zmianie relacji między Polską a Litwą, opartych na zasadach realizmu politycznego, a nie zdominowanych animozjami i zaszczościami historycznymi, sprzyjały liczne spotkania na różnych szczeblach administracji rządowej. Zwieńczeniem obustronnych starań na najwyższym szczeblu współpracy instytucjonalnej było uzyskanie członkostwa Polski w NATO w 1999 r. Natomiast kolejnym aktem w kierunku zacieśnianiu wzajemnych stosunków były intensywne starania Polski na rzecz wstąpienia Litwy do Sojuszu²¹.

Współcześnie, kiedy Polska, jak się wydaje, już na zawsze wyżyła się obcego panowania i może stać się silnym państwem europejskim, a mniejsza Litwa nie bez sukcesów odbudowuje swoją państwowość, dawne uprzedzenia, animozje mogą działać na szkodę obu państwom. Punktem zwrotnym w relacjach polsko-litewskich stał się upadek bloku wschodniego, w tym częściowo wolne wybory w Polsce 1989 r. i odzyskanie niepodległości przez Litwę w 1990 r. Chociaż historia wzajemnych relacji,

²⁰ Kuczyńska-Zonik Aleksandra, Wilczewski Dominik, „*Polska i Litwa podają sobie dzisiaj dłonie*”. *Polska perspektywa współpracy bilateralnej*, [w:] *Stosunki Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą 450 lat po unii lubelskiej*, red. Tomasz Stępniewski, Beata Surmacz, Lublin 2019, s. 62–65. Tytuł artykułu nawiązuje do przemówienia Prezydenta RP Lecha Wałęsy w Sejmie Litewskim 26 kwietnia 1994 r.

²¹ Kazėnas Gediminas, Stankevič Barbara, *Miejsce Polski w polityce zagranicznej Litwy*, [w:] *Stosunki Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą 450 lat po unii lubelskiej*, red. Tomasz Stępniewski, Beata Surmacz, Lublin 2019, s. 96.

zwłaszcza z okresu międzywojennego, nie była łatwa, to doświadczenie reżimu sowieckiego i niepewność dotycząca przyszłości musiały doprowadzić do zmian. Należy stwierdzić, iż stosunki polsko-litewskie nie są wyłącznie stosunkami dwustronnymi, lecz układami, od których zależy los znacznie większego obszaru, jakim jest region bałtycki. Polska i Litwa są członkami UE oraz NATO i nie mogą nie uwzględniać interesów tych organizacji w swoim działaniu. Ta zależność normalizuje stosunki polsko-litewskie, zapobiega dominacji któregokolwiek z państw. Obecnie intensyfikacja dialogu między Polską a Litwą ma zasadnicze znaczenie dla stabilizacji sytuacji w regionie Europy Środkowo-Wschodniej w wymiarze bilateralnym, głównie w kwestii praw mniejszości narodowych, także w sferze energetycznej, obronnej i bezpieczeństwa. W treści Strategii Polskiej Polityki Zagranicznej 2017–2021 zawarto treściowe wytyczne, które mogą posłużyć za fundament budowy współpracy nie tylko z Litwą, ale także z pozostałymi państwami bałtyckimi²².

Bez wątpienia sytuacja mniejszości polskiej na Litwie ma decydujący wpływ na stosunki polsko-litewskie. Polacy stanowią największą mniejszość narodową na Litwie i według spisu powszechnego z 2021 r. jest ich ok. 6,5%. Znaczny odsetek narodowości polskiej skupiony został w rejonie Wileńszczyzny, która stanowi wschodnią część państwa litewskiego. Umieszczenie Polaków na tym obszarze wpływa na złożoność problemu. W odniesieniu do kwestii mniejszości polskiej na Litwie badacze wskazują na cztery główne kwestie, tj. oświaty w języku polskim, dwujęzycznych nazw miejscowości, pisowni imion i nazwisk zgodnie z regułami języka polskiego oraz zwrotu ziemi, znacjonalizowanej w okresie istnienia ZSRR²³.

Traktat z 1994 r. zobowiązywał dwie strony do poszanowania praw mniejszości i wyraźnie regulował te kwestie, to jednak pod wpływem np. ruchu niepodległościowego na Litwie czy uchwalenia w 2011 r. ustawy

²² Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej 2017–2021, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, <https://www.gov.pl/attachment/8196524f-687b-40e6-aca8-82c53ff8e6db> [dost.: 12. 11.2021]. W treści poprzedniej strategii na lata 2012–2016 napisano, że „w stosunkach z Litwą celem na najbliższe lata jest budowa partnerstwa w oparciu o pragmatyzm, wzajemny szacunek i respektowanie umów międzynarodowych, także w dziedzinie kwestii dotyczących mniejszości narodowych”, zob. Arlotti Giovanni, *Stosunki polsko-litewskie między przeszłością a przyszłością*, „Studia Europejskie”, 2012, nr 4, s. 120.

²³ Kuczyńska-Zonik Aleksandra, Wilczewski Dominik, „Polska i Litwa podają sobie dzisiaj dłonie”..., dz. cyt., s. 75–76.

o oświacie doszło do różnego rodzaju napięć w stosunku do mniejszości polskiej²⁴. Analiza stosunku władz litewskich do mniejszości polskiej wskazuje, że od początku odradzania się litewskiej państwowości w dyskursie politycznym pojawiały się antypolskie akcenty. Podłożem zaistniałych animozji były reminiscencje sporów z okresu międzywojennego²⁵. Istotną kwestią w latach 90. było też dążenie mniejszości polskiej do zachowania tożsamości narodowej oraz obawy przed nacjonalizmem litewskim, co zaowocowało wzmożoną aktywnością mniejszości polskiej, np. postulatami autonomii terytorialnej. Działania powyższe zostały odebrane negatywnie przez władze litewskie i przełożyło się to na stosowanie szeregu naruszeń lub braku realizacji praw dla mniejszości polskiej na Litwie, np. problemów oświatowych, nieuregulowanej kwestii nauczania w języku polskim czy nierozwiązanego problemu repatriacji ziemi na terenach zamieszkałych przez mniejszość polską²⁶.

Ostatnie lata wskazują na stopniową poprawę stosunków zarówno w kwestii mniejszości, jak i na poziomie współpracy bilateralnej między dwoma państwami na różnych płaszczynach, nie tylko politycznej, ale także kulturalnej. Trzeba dodać, że polska mniejszość na Litwie należy do najlepiej zorganizowanych społeczności polskich poza granicami państwa. Głównym mocodawcą jej potrzeb i postulatów jest Związek Polaków na Litwie, będącym zarazem najliczniejszą organizacją społeczną

²⁴ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy sporządzony w Wilnie dnia 26 kwietnia 1994 r., <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19950150071> [dost.: 13.11.2021]. Treść art. 13 ust. 2 brzmi następująco: „Osoby należące do mniejszości polskiej w Republice Litewskiej, czyli osoby posiadające obywatelstwo litewskie, które są polskiego pochodzenia albo przyznają się do narodowości, kultury lub tradycji polskiej oraz uznają język polski za swój język ojczysty, a także osoby należące do mniejszości litewskiej w Rzeczypospolitej Polskiej, czyli osoby posiadające obywatelstwo polskie, które są litewskiego pochodzenia albo przyznają się do narodowości, kultury lub tradycji litewskiej oraz uznają język litewski za swój język ojczysty mają prawo indywidualnie lub wspólnie z innymi członkami swej grupy do swobodnego wyrażania, zachowania i rozwijania swej tożsamości narodowej, kulturowej, językowej i religijnej, bez jakiegokolwiek dyskryminacji i przy zachowaniu pełnej równości wobec prawa”.

²⁵ Por. Bobryk Andrzej, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987–1997*, Toruń 2005, s. 214.

²⁶ Kurcz Zbigniew, *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie*, Wrocław 2005, s. 139–140; tenże, *Niepodległość Litwy a polska autonomia*, [w:] *Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej. Z badań regionalnych, etnicznych i lokalnych*, red. Marian Malikowski, Dariusz Wojakowski, Kraków 2005, s. 137–139.

działającą w państwie litewskim. Oprócz wymienionej istnieje wiele innych organizacji, w tym partia polityczna²⁷.

Etos Konstytucji 3 Maja, czyli demokratyczne rozwiązania, nadal mają istotny wpływ na współczesne stosunki polsko-litewskie, które cechuje dynamika i zacieśnianie współpracy na różnych płaszczyznach. Na Litwie kwestia Konstytucji 3 Maja 1791 r. w dyskursie politycznym zaistniała, choć tylko epizodycznie, za sprawą posła Emanuelisa Zingerisa, który w 2007 r. był inicjatorem wspólnego uczczenia uchwalenia dokumentu w obu parlamentach: polskim i litewskim. Ponadto w ubiegłym roku, również z jego inicjatywy, litewski Sejm z okazji 230. rocznicy wspólnej Konstytucji Litwy i Polski oraz Aktu Zaręczenia Wzajemnego Obojga Narodów ustanowił rok 2021 Rokiem Konstytucji 3 Maja i Zaręczenia Wzajemnego Obojga Narodów²⁸. Od kilku lat kwestia Konstytucji stała się widoczna zarówno w publicystyce, jak i w medialnych przekazach. Polska i Litwa mają zbieżne interesy w UE i NATO, zwłaszcza w zakresie wyzwań i zagrożeń związanych z konfrontacyjną polityką Rosji wobec Zachodu oraz państw Partnerstwa Wschodniego²⁹. Oba państwa łączy bardzo wiele przedsięwzięć realizowanych między instytucjami naukowymi, archiwami, policją czy sądami, polegających na wymianie doświadczeń i inspiracji, organizowaniu seminariów, dyskusji i warsztatów. Istnieje szansa, iż ocieplenie stosunków między państwami w dalszej perspektywie umożliwi dyskurs dotyczący problematycznych kwestii i w konsekwencji pozwoli na przeforsowanie projektów korzystnych dla Polski i Polaków na Litwie.

Podsumowanie

Etos Konstytucji 3 Maja 1791 r. był obecny w kształtowaniu świadomości narodowej ówczesnych Polaków, pozbawionych własnego państwa, i późniejszych pokoleń, które biorąc czynny udział w budowaniu

²⁷ Strona internetowa Związku Polaków na Litwie, <https://zpl.lt/> [dost.: 21.11.2021].

²⁸ Litewski Sejm ustanowił rok 2021 Rokiem Konstytucji 3 Maja i Zaręczenia Wzajemnego Obojga Narodów, <https://pl.communications-unlimited.nl/litewski-sejm-ustanowil-rok-2021-rokiem-konstytucji-3-maja-i-zareczenia-wzajemnego-obojga-narodow/> [dost.: 6.01.2022].

²⁹ Zob. Piskorska Beata, *Soft Power w polityce UE wobec państw Partnerstwa Wschodniego*, Lublin 2017.

państwowości, czerpali konstytucyjne wzorce. Kolejne konstytucje bazowały na spuściźnie pierwszej Ustawy Rządowej z 1791 r. Za przykład może posłużyć treść Konstytucji marcowej z 17 marca 1921 r., która odzwierciedlała ideę państwa prawa, akcentowała zasadę ciągłości państwa polskiego i nawiązywała do tradycji Konstytucji 3 Maja³⁰.

Demokratyczny sposób myślenia wskazuje na pozytywne przesłanki dla poprawnych relacji polsko-litewskich także w tym przypadku. Nie ma fizycznych przeszkód do nawiązywania ścisłych, przyjaznych i obustronnie korzystnych stosunków między Polską a Litwą. Przyczyn ich braku można upatrywać w niechęci obu stron do pozbycia się odżywiających uprzedzeń i wynikających z nich nieporozumień, które w głównej mierze są spowodowane zaszłościami historycznymi. Z pewnością pozbycie się wzajemnych urazów pozwoli na rozwój wzajemnej współpracy. Co istotne, powody do ostrożnego optymizmu przynosi reakcja polskiej mniejszości narodowej na Litwie na litewski ruch narodowo-wyzwoleńczy, zapoczątkowany w 1988 r., oraz na litewskie dążenia do ustanowienia własnej państwowości i suwerenności na wszystkich terytoriach Republiki Litewskiej po 11 marca 1990 r. Kwestia mniejszości narodowych stanowiła dominujący aspekt w stosunkach bilateralnych. Jednak, jak można było zaobserwować także w ostatnich dwóch dekadach XXI w., polityka władz litewskich wobec mniejszości polskiej wciąż ma charakter dwuznaczności. Sytuacja tej mniejszości jest wynikiem przesłanek historycznych, ekonomicznych, a także sposobu funkcjonowania organizacji polskich na Litwie. Z drugiej strony, syntetyzując zagadnienie stosunków polsko-litewskich, nie można nie wspomnieć, iż obie strony podejmują starania na rzecz załagodzenia konfliktów na tle mniejszościowym. Za egzemplifikację wspomnianych działań posłużyć mogą postulaty partii politycznej w Polsce, Porozumienia Centrum, które pod koniec lat 90. proponowało uzależnić nawiązanie dobrych stosunków z Litwą od zagwarantowania mniejszości polskiej na Litwie takich samych praw, jakie ma mniejszość litewska w Polsce³¹.

³⁰ Zob. Konstytucja marcowa z 17 marca 1921 r., Dz. U. z 1921 r. nr 44, poz. 267; Malec Dorota, *Prawo w Polsce w ostatnim stuleciu*, [w:] *Polska. Eseje o stuleciu*, red. Michał Kleiber, Olszanica 2018, s. 71.

³¹ Browarek Tomasz, *Uwarunkowania polityki etnicznej...*, dz. cyt., s. 91. Porozumienie Centrum, polska partia polityczna o profilu chrześcijańsko-demokratycznym, istniała w latach 1990–2001. Jednym z jej głównych członków był Jarosław Kaczyński, lider Prawa i Sprawiedliwości (PiS). Od 2015 r. PiS objęło samodzielne rządy w Polsce.

Innym przykładem może być aktywność Komisji ds. Koordynacji Mniejszości Narodowych, która została powołana w 2009 r. przez rząd Litwy. Jej działania skupiają się, jak wynika z nazwy, na koordynacji działań państwa w procesie integracji mniejszości narodowych na płaszczyźnie życia politycznego, społecznego i kulturalnego. Warto tu wspomnieć o coraz liczniejszych przedsięwzięciach kulturalnych, takich jak np. wystawy prac artystów czy dotyczących pisarzy polsko-litewskich (Czesława Miłozza), mających na celu propagowanie wielokulturowości dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i wymiernego wpływu Konstytucji 3 Maja na demokratyzację obu państw – Polski i Litwy.

Bibliografia

Opracowania

- Arlotti Giovanni, *Stosunki polsko-litewskie między przeszłością a przyszłością*, „Studia Europejskie”, 2012, nr 4.
- Bobryk Andrzej, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987–1997*, Toruń 2005, s. 214.
- Bocheński Adolf, *Aktualność idei jagiellońskiej*, „Bunt Młodych”, 1937, nr 2 (116), 25 I.
- Bocheński Adolf, *Bilans 1938 r. w polityce zagranicznej*, „Polityka”, 1938, nr 1 (175), 10 I.
- Bocheński Adolf, *Polski imperializm ideowy*, „Polityka”, 1938, nr 3 (148), 20 II.
- Browarek Tomasz, *Uwarunkowania polityki etnicznej państwa polskiego po 1989 roku*, Lublin 2018.
- Burszta Wojciech Józef, *Naród a społeczeństwo – Polacy i inni*, [w:] *Polska. Eseje o stuleciu*, red. Michał Kleiber, Olszanica 2018.
- Giedroyc Jerzy, *Autobiografia na cztery ręce*, Warszawa 1994.
- Habielski Rafał, Jaruzelski Jerzy, *Zamiary, przestrogi, nadzieje. Wybór publicystyki „Bunt Młodych”, „Polityka” 1931–1939*, Lublin 2008.
- Huntington Samuel Philips, *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 1997.
- Kazėnas Gediminas, Stankevič Barbara, *Miejsce Polski w polityce zagranicznej Litwy*, [w:] *Stosunki Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą 450 lat po unii lubelskiej*, red. Tomasz Stępniewski, Beata Surmacz, Lublin 2019.
- Kuczyńska-Zonik Aleksandra, Wilczewski Dominik, *„Polska i Litwa podają sobie dzisiaj dłonie”. Polska perspektywa współpracy bilateralnej*, [w:] *Stosunki Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą 450 lat po unii lubelskiej*, red. Tomasz Stępniewski, Beata Surmacz, Lublin 2019.
- Kurcz Zbigniew, *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie*, Wrocław 2005.
- Kurcz Zbigniew, *Niepodległość Litwy a polska autonomia*, [w:] *Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej. Z badań regionalnych, etnicznych i lokalnych*, red. Marian Malikowski, Dariusz Wojakowski, Kraków 2005.
- Łojek Jerzy, *Stanisław August z dzisiejszej perspektywy*, [w:] *Wokół sporów i polemik*, red. Jerzy Łojek, Lublin 1991.

- Małec Dorota, *Prawo w Polsce w ostatnim stuleciu*, [w:] *Polska. Eseje o stuleciu*, red. Michał Kleiber, Olszanica 2018.
- Mencwel Andrzej, *Tożsamość narodowa – napięcia i sprzeczności*, [w:] *Polska. Eseje o stuleciu*, red. Michał Kleiber, Olszanica 2018.
- Paczkowski Andrzej, *Od I do II wojny światowej*, [w:] *Polska. Eseje o stuleciu*, red. Michał Kleiber, Olszanica 2018.
- Piskorska Beata, *Soft Power w polityce UE wobec państw Partnerstwa Wschodniego*, Lublin 2017.
- Strutyński Maciej, *Religia i naród. Inspiracje katolickie w meslu ruchu narodowego we współczesnej Polsce 1989–2001*, Kraków 2006.
- Tatarenko Agata, *Unia lubelska w pamięci kulturowej: spór i dialog*, [w:] *Stosunki Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą 450 lat po unii lubelskiej*, red. Tomasz Stępniewski, Beata Surmacz, Lublin 2019.
- Vyšniauskas Gintautas, *O niektórych źródłach historycznych konfliktów*, [w:] *Polska–Litwa. Historia i kultura*, red. Jan Miziński, Jerzy Święch, Lublin 1994.
- Zahorski Andrzej, *Warszawa za Sasów i Stanisława Augusta*, Warszawa 1970.

Źródła internetowe

- Litewski Sejm ustanowił rok 2021 Rokiem Konstytucji 3 Maja i Zaręczenia Wzajemnego Obojga Narodów, <https://pl.communications-unlimited.nl/litewski-sejm-ustanowil-rok-2021-rokiem-konstytucji-3-maja-i-zareczenia-wzajemnego-obojska-narodow/> [dost.: 6.01.2022].
- Litwa–Polska. Traktat o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy. Wilno. 1994.04.26, <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1995-15-71,16796579.html> [dost.: 20.11.2021].
- Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej 2017–2021, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, <https://www.gov.pl/attachment/8196524f-687b-40e6-aca8-82c53ff8e6db> [dost.: 12.11.2021].
- Strona internetowa Związku Polaków na Litwie, <https://zpl.lt/> [dost.: 21.11.2021].
- Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy sporządzony w Wilnie dnia 26 kwietnia 1994 r., <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19950150071> [dost.: 13.11.2021].

The ethos of the Constitution of 3 May 1791 in Polish-Lithuanian relations

Summary

The aim of the article is to point to the tradition of the Constitution of 3 May 1791, nurturing the values developed by the creators and their impact on Polish-Lithuanian relations. The historical outline and the socio-political situation are presented. The main point of consideration is the ethos of the Government Act, which became an inspiration, especially in the difficult history of Polish and Lithuania, and especially in building the foundations of the future democratic statehood. In addition, it had a significant impact on the position and functioning of both countries in the European security system, also based

on legal bases. There are visible differences in the normative dimension of the protection of the rights of national minorities in Poland and Lithuania. The ethnic policy of the Polish, from 1989 until the country's accession to the European Union, was dependent on international obligations and activities related to the process of European integration. On the other hand, Lithuania's ethnic politics is significantly influenced by the interests of the local political elite. Since the beginning of the 90s, the authorities have been implementing a policy of integration or even assimilation of national minorities, that applies especially to the Polish minority in Lithuania. An important issue is also the strengthening of cooperation between Poland and Lithuania in various spheres of life, both political and social.

Keywords: constitution, Polish-Lithuanian relations, national and ethnic minorities

1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos etosas Lietuvos ir Lenkijos santykiuose

Santrauka

Straipsnio tikslas yra parodyti 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos tradiciją, jos kūrėjų suformuluotų vertybių puoselėjimą bei šių vertybių įtaką Lenkijos ir Lietuvos santykiams, pateikiama istorinė apybraiža, aprašoma visuomeninė ir politinė padėtis. Pagrindinis dėmesys straipsnyje atkreipiamas į ypač sunkiais Lenkijos ir Lietuvos istorijoje laikais įkėpimu tapusį 1791 m. Vyriausybės Akto etosą, vėliau pasireiškusį formuojant demokratinio valstybingumo pagrindus. Šis Vyriausybės Aktas taip pat turėjo reikšmingos įtakos abiejų valstybių padėčiai ir jų funkcionavimui, paremtais teisės pagrindais, Europos saugumo sistemoje. Lietuvos ir Lenkijos tautinių mažumų teisių apsaugos normatyvinėje plotmėje yra pastebimi skirtumai. Pradedant 1989 m. ir iki pat įstojimo į Europos Sąjungą Lenkijos etninė politika buvo priklausoma nuo tarptautinių išpareigojimų ir veiksmų, susijusių su Europos integracijos procesu, o Lietuvos etninei politikai reikšmingą įtaką turėjo jos politinių elitų interesai. Nuo XX a. devintojo dešimtmečio pradžios Lietuvos valdžia realizuoja integracijos, netgi tautinių mažumų asimiliacijos politiką, ypač lenkų mažumos Lietuvoje atžvilgiu. Taip pat esminis klausimas yra Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimo stiprinimas įvairiose, tiek politinio, tiek visuomeninio gyvenimo srityse.

Raktažodžiai: konstitucija, Lietuvos ir Lenkijos santykiai, tautinės ir etninės mažumos

Etos Konstytucji 3 Maja 1791 r. w stosunkach polsko-litewskich

Streszczenie

Celem artykułu jest wskazanie na tradycję Konstytucji 3 Maja 1791 r., pielęgnowanie wypracowanych przez twórców wartości i ich wpływu na stosunki polsko-litewskie. Przybliżono rys historyczny i sytuację społeczno-polityczną. Głównym punktem rozważań jest etos Ustawy Rządowej, która stała się inspiracją, szczególnie w trudnych dziejach

historii Polski i Litwy, a zwłaszcza w budowaniu zrębów przyszłej demokratycznej państwowości. Ponadto miała znaczący wpływ na pozycję i funkcjonowanie obu państw w europejskim systemie bezpieczeństwa, także w oparciu o podstawy prawne. W wymiarze normatywnym ochrony praw mniejszości narodowych Polski i Litwy są widoczne różnice. Polityka etniczna Polski, począwszy od 1989 r. aż do momentu wejścia państwa do Unii Europejskiej, była zależna od zobowiązań międzynarodowych i działań związanych z procesem integracji europejskiej. Natomiast na politykę etniczną Litwy znaczący wpływ mają interesy tamtejszych elit politycznych. Od początku lat 90. władze realizują politykę integracji czy nawet asymilacji mniejszości narodowych, dotyczy to szczególnie mniejszości polskiej na Litwie. Istotnym zagadnieniem jest również zacieśnienie współpracy między Polską a Litwą w różnych sferach życia zarówno politycznego, jak i społecznego.

Słowa kluczowe: konstytucja, stosunki polsko-litewskie, mniejszości narodowe i etniczne